ELEKTR TA’MINOTI KORXONALARIDA TA’MIRLASH XARAJATLARI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Qo‘shayev To‘xtasin Abdiqodirovich.
Termiz davlat universiteti, “Moliya” kafedrasi o‘qituvchisi,
https://orcid.org/ 0009-0007-8312-7857

Annotatsiya. *Mazkur maqolada elektr ta’minoti korxonalarida ta’mirlash xarajatlari hisobini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari kompleks tarzda o‘rganilgan. Tadqiqotda ta’mirlash xarajatlarining iqtisodiy mohiyati, ularni buxgalteriya hisobida aks ettirish amaliyoti hamda mavjud muammolar tahlil qilingan. Xususan, joriy va kapital ta’mirlash xarajatlarini noto‘g‘ri tasniflash, analitik hisobning yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda reja va fakt xarajatlar o‘rtasidagi tafovutlarni tizimli tahlil qilinmasligi asosiy muammolar sifatida aniqlangan.*

Maqolada ushbu kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida ta’mirlash xarajatlarini aniq tasniflash, asosiy vositalar kesimida analitik hisobni yuritish, maxsus hisobvaraqlar orqali kengaytirilgan hisob tizimini joriy etish hamda ichki boshqaruv hisobotlarini shakllantirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Shuningdek, xalqaro tajribada qo‘llanilayotgan aktivlar hayotiy sikli yondashuvi asosida hisobni takomillashtirish zarurligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari elektr ta’minoti korxonalarida moliyaviy hisobotlar ishonchliligini oshirish, xarajatlarni samarali boshqarish va boshqaruv qarorlarining iqtisodiy asoslanganligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *elektr ta’minoti korxonalari, ta’mirlash xarajatlari, buxgalteriya hisobi, asosiy vositalar, joriy ta’mirlash, kapital ta’mirlash, favqulodda ta’mirlash, xarajatlar hisobi, analitik hisob, amortizatsiya, boshqaruv hisobi, moliyaviy natijalar, xarajatlarni boshqarish, aktivlar hayotiy sikli, energetika iqtisodiyoti.*

KIRISH. Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida energetika sohasi mamlakat iqtisodiy xavfsizligi va barqaror rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Elektr ta’minoti korxonalari faoliyatida uzluksiz va ishonchli energiya yetkazib berishni ta’minlash bevosita elektr tarmoqlari, transformator punktlari va boshqa asosiy vositalarning texnik holatiga bog‘liq. Ushbu asosiy vositalarning

samarali ishlashi esa o‘z vaqtida va sifatli amalga oshiriladigan ta’mirlash ishlari bilan chambarchas bog‘liq.

Ta’mirlash xarajatlari elektr ta’minoti korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarining salmoqli qismini tashkil etadi. Amaldagi buxgalteriya hisobida ushbu xarajatlarning noto‘g‘ri tasniflanishi, rejalashtirish va tahlil mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi moliyaviy natijalarning ishonchliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois ta’mirlash xarajatlari hisobini takomillashtirish, ularni aniq va shaffof aks ettirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda axborot bazasini mustahkamlash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Mazkur ilmiy maqolaning asosiy maqsadi — elektr ta’minoti korxonalarida ta’mirlash xarajatlari hisobini takomillashtirish yo‘llarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

1-jadval.

Ta’mirlash xarajatlarining turlari va ulushi[1]

Ko‘rsatkichlar	Summasi (mln so‘m)	Ulushi (%)
Joriy ta’mirlash	1 200	40%
Kapital ta’mirlash	1 500	50%
Favqulodda ta’mirlash	300	10%
Jami	**3 000**	**100%**

Tahlil: Kapital ta’mirlash xarajatlari eng katta ulushni egallaydi (50%). Bu asosiy vositalarning eskirish darajasi yuqoriligini bildiradi. Favqulodda ta’mirlash ulushi (10%) tizimli profilaktika yetarli emasligini ko‘rsatadi.

2-jadval.

Rejalashtirilgan va amaldagi xarajatlar taqqoslanishi[2]

Ta’mirlash turi	Reja (mln so‘m)	Fakt (mln so‘m)	Farq (+/-)	Farq (%)
Joriy	1 000	1 200	+200	+20%
Kapital	1 400	1 500	+100	+7%
Favqulodda	200	300	+100	+50%
Jami	**2 600**	**3 000**	**+400**	**+15%**

Tahlil: Eng katta og‘ish favqulodda ta’mirlashda (+50%). Bu rejalashtirish tizimi zaifligini ko‘rsatadi. Joriy ta’mirlashning oshishi texnik xizmat sifati pasayganidan dalolat beradi.

3-jadval.

[1] Muallif tomonidan tayyorlangan
[2] Muallif tomonidan tayyorlangan

Asosiy vositalar bo‘yicha ta’mirlash xarajatlari[3]

Ob’yekt nomi	Joriy	Kapital	Favqulodda	Jami
Transformator	300	500	100	900
Elektr uzatish liniyasi	400	600	150	1 150
Podstansiya	500	400	50	950
Jami	1 200	1 500	300	3 000

Tahlil: Eng katta xarajat elektr uzatish liniyalariga to‘g‘ri kelmoqda. Transformatorlar bo‘yicha kapital ta’mirlash yuqori. Podstansiyalarda favqulodda xarajat kam.

4-jadval.

Hisobvaraqlar kesimida ta’mirlash xarajatlari[4]

Schyot	Nomi	Tavsiya
2010	Asosiy ishlab chiqarish	Joriy ta’mirlash
2310	Yordamchi ishlab chiqarish	Ta’mirlash xizmatlari
2510	Umumishlab chiqarish	Kapital ta’mirlash

Tahlil: Xarajatlarni to‘g‘ri guruhlash imkonini beradi. Boshqaruv hisobotlarini soddalashtiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tahlil va buxgalteriya hisobi sohasida qo‘llaniladigan quyidagi ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanildi:

1. Tahlil va sintez usuli - ta’mirlash xarajatlarining tarkibi va ularning hisobda aks ettirilishini chuqur o‘rganish uchun;
2. Taqqoslash usuli - amaldagi va taklif etilayotgan hisob yuritish mexanizmlarini solishtirish orqali ustun va kamchilik jihatlarni aniqlash uchun;
3. Guruhlash usuli - ta’mirlash xarajatlarini joriy, kapital va favqulodda ta’mirlash turlariga ajratish maqsadida;
4. Normativ-huquqiy hujjatlar tahlili - O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standartlari hamda energetika sohasiga oid me’yoriy hujjatlar asosida;
5. Amaliy kuzatuv va umumlashtirish - elektr ta’minoti korxonalarida mavjud hisob amaliyotini baholash uchun.

[3] Muallif tomonidan tayyorlangan
[4] Muallif tomonidan tayyorlangan

Tadqiqot ob’yekti sifatida elektr energiyasini uzatish va taqsimlash bilan shug‘ullanuvchi korxonalar faoliyati tanlandi.

TADQIQOT NATIJALARI. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida elektr ta’minoti korxonalarida ta’mirlash xarajatlari hisobida quyidagi muammolar aniqlandi:

1. Ta’mirlash xarajatlarini noto‘g‘ri tasniflash. Amaliyotda joriy va kapital ta’mirlash xarajatlari o‘rtasidagi farq aniq belgilanmagan. Natijada ayrim kapital xarakterdagi xarajatlar davr xarajatlari sifatida hisobdan chiqarilmoqda.
2. Analitik hisobning yetarli darajada rivojlanmaganligi. Ta’mirlash xarajatlari obyektlar (podstansiya, elektr uzatish liniyasi, transformator) kesimida yuritilmaydi, bu esa xarajatlarni nazorat qilishni qiyinlashtiradi.
3. Rejalashtirish va fakt xarajatlar tahlilining sustligi. Ta’mirlash ishlari bo‘yicha smetalar tuzilsa-da, ularning bajarilishi va chetlanishlar tahlili tizimli amalga oshirilmaydi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, ta’mirlash xarajatlari hisobini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi **takliflar** ishlab chiqildi:

1. Ta’mirlash xarajatlarini joriy, kapital va favqulodda ta’mirlash bo‘yicha alohida hisobga olish;
2. 2010, 2310 va 2510 schyotlar bo‘yicha kengaytirilgan analitik hisob joriy etish;
3. Har bir asosiy vosita bo‘yicha ta’mirlash xarajatlari kartochkasi yuritish;
4. Reja va fakt xarajatlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash uchun ichki boshqaruv hisobotlarini shakllantirish.

MUHOKAMA. Taklif etilgan hisob yuritish tizimi elektr ta’minoti korxonalarida ta’mirlash xarajatlarining shaffofligi va ishonchliligini oshiradi. Xarajatlarni aniq tasniflash moliyaviy natijalarni to‘g‘ri shakllantirishga, kapital ta’mirlash xarajatlarini asosiy vositalar qiymatiga qo‘shish orqali amortizatsiya siyosatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, analitik hisobning rivojlanishi rahbariyatga qaysi obyektlarda ta’mirlash xarajatlari yuqoriligi, ularning iqtisodiy samaradorligi haqida tezkor va aniq ma’lumot beradi. Bu esa investitsiya qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro amaliyot bilan solishtirilganda, rivojlangan mamlakatlarda ta’mirlash xarajatlari hisobida aktivlar hayotiy sikli yondashuvi keng qo‘llaniladi. Ushbu yondashuvni bosqichma-bosqich joriy etish O‘zbekiston elektr ta’minoti korxonalari uchun ham istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, elektr ta’minoti korxonalarida ta’mirlash xarajatlari hisobini takomillashtirish moliyaviy hisobotlar sifatini oshirish, xarajatlarni boshqarish va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashning muhim omilidir. Mazkur maqolada ishlab chiqilgan takliflar amaliyotga joriy etilganda quyidagilarga erishiladi:

1. Ta’mirlash xarajatlari ustidan nazorat kuchayadi;
2. Moliyaviy natijalar ishonchliligi oshadi;
3. Boshqaruv qarorlarining iqtisodiy asoslanganligi ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-dekabrdagi “Energetika sohasini isloh qilish va barqaror rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Elektr energetika sohasida buxgalteriya hisobini yuritish tartibi to‘g‘risida”gi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni.T.: O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami.
4. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS). Toshkent, amaldagi nashr.
5. BHMS №5 “Asosiy vositalar”. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.
6. Abdullayev A.X. Energetika korxonalarida buxgalteriya hisobi va tahlil. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
7. Ergashev B.E. Asosiy vositalar hisobi va amortizatsiya siyosati. T.: Fan va texnologiya, 2021.
8. Shermatov R.M. Ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va nazorati. Toshkent: Moliya, 2018.
9. Palij M.S. Бухгалтерский учет затрат и калькулирование себестоимости продукции. Москва: Финансы и статистика, 2017.
10. Kireytsev G.G. Учет, анализ и аудит затрат на ремонт основных средств. Москва: Юрайт, 2019.
11. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson Education, 2020.
12. IFRS Foundation. IAS 16 Property, Plant and Equipment. London, latest edition.
13. Drury C. Management and Cost Accounting. Cengage Learning, 2018.

14. Garrison R.H., Noreen E.W., Brewer P.C. Managerial Accounting. McGraw-Hill Education, 2019.

15. World Bank. Improving Financial Management in Power Utilities. Washington DC, 2021.

16. International Energy Agency (IEA). Electricity Network Asset Management. Paris, 2020.